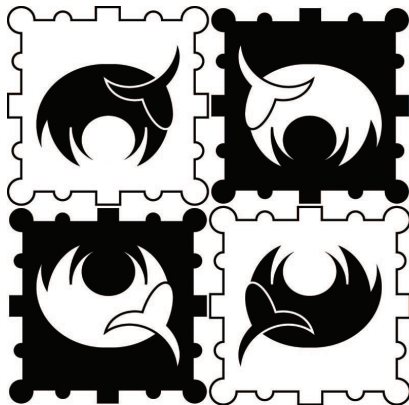

TÁJRÉGÉSZETI KUTATÁSOK MONGÓLIAI NOMÁD VÁROSOK KÖRNYEZETÉBEN A Khi-Land projekt 2018. évi 1. terepmunkájának eredményei

LKHAGVASUREN ERDENE BOLD – TOLNAI KATALIN – HARMATH ANDRÁS –
SIKLÓDI CSILLA – SZILÁGYI ZSOLT – LASZLOVSZKY JÓZSEF

Khi-Land Project

1. kép. A Khi-Land, Khitan Landscapes in Mongolia projekt logója

A Khi-Land, Khitan Landscapes in Mongolia 2017-2023 projekt a mongóliai 10–12. századi kitan kori lelőhelyek tájrégészeti kutatásával foglalkozik, különös tekintettel Khar Bukh Balgas romjaira és annak közvetlen környezetére. A projekt elsődleges célja az, hogy jobban megértsük a Mongol Birodalom kialakulását megelőző, a mai Mongólia és Kína egy részére is kiterjedő kitan államalakulat belső szerkezetét, a nomád életmód és a birodalom területén létrejött erősített városok kapcsolatrendszerét. A régészeti kutatások történeti háttérét és a projekt első eredményeit folyóiratunk 2017. évi nyári számában mutattuk be.¹ 2018-ban a projekt tagjai két terepmunkát terveztek, melyek közül az első ez év május első felében valósult meg. A jelen cikk ennek rövid bemutatása, illetve a terepbejárások során megfigyelt, más korszakból származó lelőhelyek rövid ismertetése a hozzájuk kapcsolódó régészeti-örökségi problémák bemutatásával (1. kép).

A 2018. évi első terepmunkán projektünk 3 tagja – Szilágyi Zsolt, Harmath András és Tolnai Katalin – vett részt. Capatunk kiegészült Laszlovszky Józseffel és Siklódi Csillával, akik elsősorban a terepbejárásokba kapcsolódtak be, illetve a tájrégészeti és örökségi szempontokkal foglalkoztak. A mongol partnerszervezeteket (Mongol Tudományos Akadémia, Történeti és Régészeti Intézet, Mongol Állami Tudomány- és Technológiai Egyetem) L. Erdenebold képviselte. Ezekben a kutatóhelyeken előadásokat is tartottunk a tájrégészet és kapcsolódó kérdéskörök témában.² Terepmunkánk alkalmával több, a Khar Bukh Balgas közvetlen környezetében található, hasonló korúnak tartott építményt vizsgáltunk meg, valamint más korszakból származó lelőhelyeket is rögzítettünk³ (2. kép).

2. kép. Kitan kori lelőhely látképe

¹ Csiky Gergely, Erdenebold L., Harmath András, Jambajantsan D. Amina, Szilágyi Zsolt, Tolnai Katalin: KHI-LAND PROJEKT. Régészeti program és kutatás a mongóliai Khar buk balgas területén. Magyar Régészet Online 2017. nyár. http://files.archaeolingua.hu/2017NY/csiky-tolnai_h17ny.pdf

² A fentiek mellett Laszlovszky József 2018. május 1-jén a Nemzetközi Mongolisztikai Társaság ulánbátori központjában is előadást tartott *The Archaeology of the Mongol invasion (1241-1242) in Hungary* címmel. <http://iams.org.mn/news.php?nid=38>

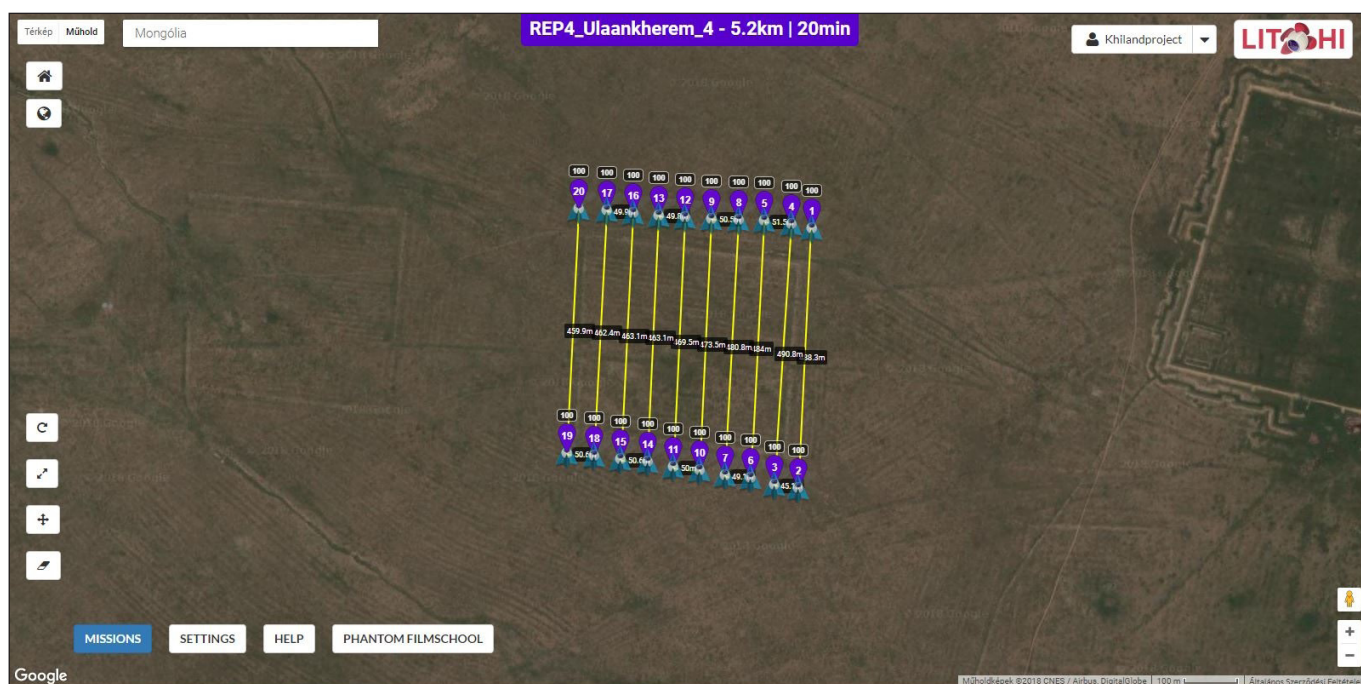
³ A projekt tagjainak kiutazását a Magyar Tudományos Akadémia mobilitási pályázata (*Belső-Ázsia a pre-mongol korban. Táj és települési hálózat a kitaj Liao Birodalom északi határvidékén, a mai Mongólia területén*), a British Academy Arnold-Stein Fund (SA/170010 *KHI-LAND PROJECT. Archaeological and Historical Research on the Northern Region of the Liao State*), valamint a CEU Travel Grant támogatta.

1. MÓDSZERTAN

Terepmunkánk során tájregészeti megközelítést követünk, amelyben a lelőhelyeket nem önmagukban, hanem nagyobb összefüggésükben vizsgáltuk, együtt közvetlen környezetükkel, elhelyezkedésük természetföldrajzi adottságaival. Különös hangsúlyt helyeztünk az erődített városok mellett található vízrendszerekre, a felszíni domborzati viszonyokban megfigyelhető tájhasználati jelenségekre, valamint a történeti tájelemekre (más korszakok azonosítható településnyomai, felszínen látható temetkezési helyek, sziklarajzok és feliratok stb.). Ehhez kapcsolódott egyes lelőhelyek, illetve azok bizonyos részeinek UAV (pilóta nélküli légi jármű) légi felvételezéssel és terepi felméréssel kiegészített kutatása. Idei terepmunkánk során Mavic Pro Platinum típusú

3. kép. *Dji Mavic Pro Platinum a levegőben*

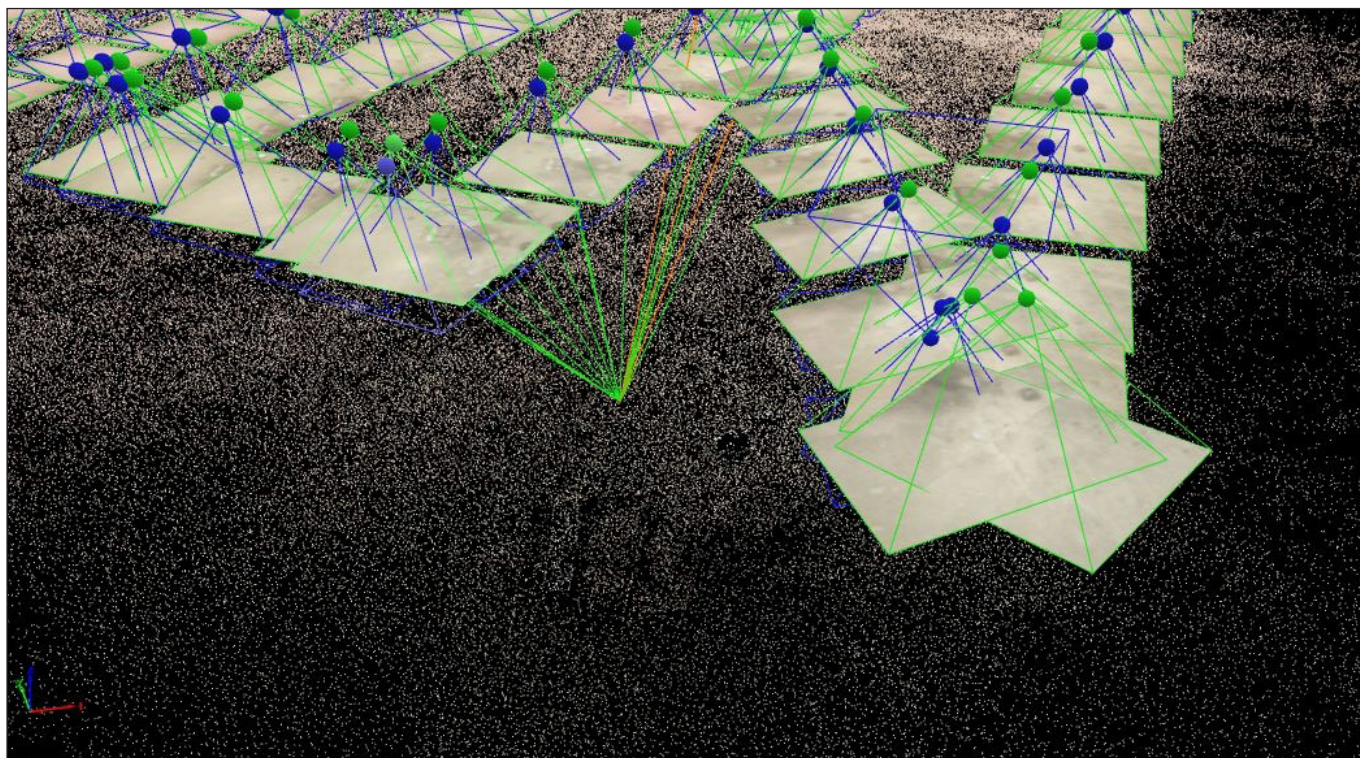
4. kép. *Repülési terv*

UAV-t használtunk, melyet a Kádár László Mongol Kutatási Alap biztosított pályázati keretből Tolnai Katalin részére⁴ (3. kép). Kiutazásunkat megelőzően repülési terveket készítettünk a felmérendő területekről, melyeket Litchi alkalmazás segítségével állítottunk elő⁵ (4. kép). Felmérési módszerünk több lépésből állt. A repülést megelőzően ún. GCP-eket, (*ground control points*) földi illesztőpontokat helyeztünk el, melyeket mérőállomás segítségével rögzítettünk.⁶ A kiindulási pontok koordinátáit GPS segítségével határoztuk meg, majd ezek alapján azonosítottuk a további illesztőpont-koordinátákat (5. kép).

4 Pályamunka címe: Településhálózat és régészeti emlékek a 10–12. századi kitan Liao Birodalom mai Mongóliát érintő területéről.

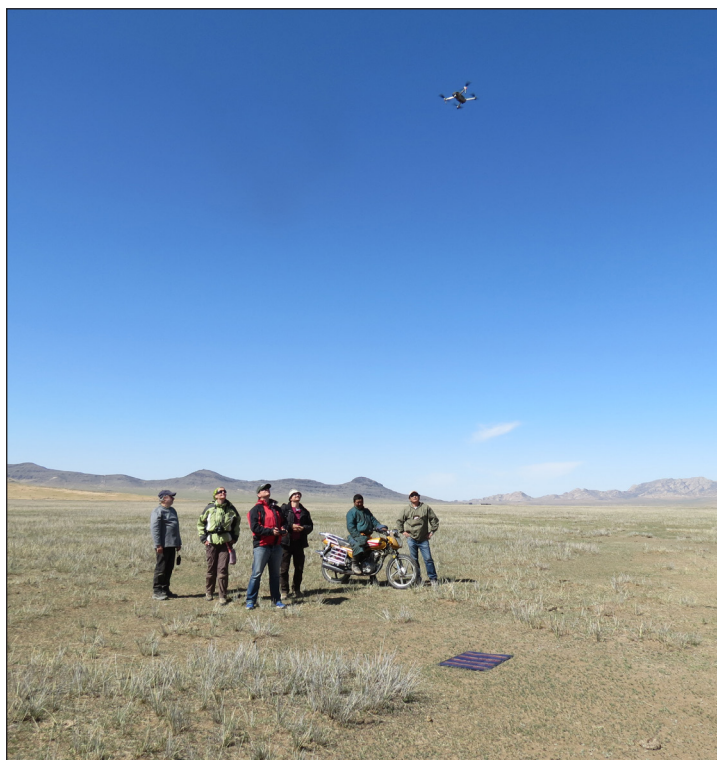
⁵ Ezúton is köszönjük Hadzijanisz Konsztantinosz támogatását a repülési tervek elkészítésében és az adatok feldolgozásában.

⁶ A felméréshez szükséges eszközöket a Tahiméter Kft. biztosította.

5. kép. Képkértékelés és pontfelhő-generálás

Az illesztőpontok kialakításánál, illetve a mérés folyamatában olyan speciális szempon-
tokat is figyelembe vettünk, amelyek egy mongóliai kutatás esetében fontosak. A hagyományos mongol nomád életmódot át meg átszövik olyan szokások, tabuk, melyek ismerete a terepmunka során egyrészt közelebb viszi a kutatót az adott területen élő népességhez,⁷ másrészt megvéd az esetleges félreértésektől és szorosabb – bizalmi – kapcsolat kialakulását is lehetővé teszi a kutató, illetve a terepen élők között. Jó, ha ismerjük a jurtában való mozgás szabályait, a megfelelő ülés módokat, a fehér ételek jelentőségét, vagy tisztában vagyunk olyan tabukkal, hogy a küszöbre lépni, abba rúgni tilos, hogy nem dobunk szemetet a tűzbe,⁸ hogy nem szúrjuk késünket az anyaföldbe. Ezek a tilalmak adott esetben a tájregészeti vizsgálatok során is korlátozhatják a kutatókat, hiszen illik ezeket tiszteletben tartani. Ha például nem szúrhatunk semmit a földbe, nehéz az UAV repülés során megfelelően rögzíteni az illesztőpontokat (6. kép).

6. kép. A terepmunka résztvevői (balról jobbra): Laszlovszky J., Tolnai K., Harmath A., Szilágyi Zs., a helyi pásztor, L. Erdenebold (fotó: Siklódi Csilla)

⁷ E kérdésben magyar nyelven a legjobb tájékoztatást a magyar–mongol népi műveltség- és nyelvjáráskutató expedíció gyűjtéseit bemutató Őseik nyomán Belső-Ázsiában című könyvsorozat ad, melynek bibliográfiai adatait az ajánlott irodalom jegyzéke tartalmazza.

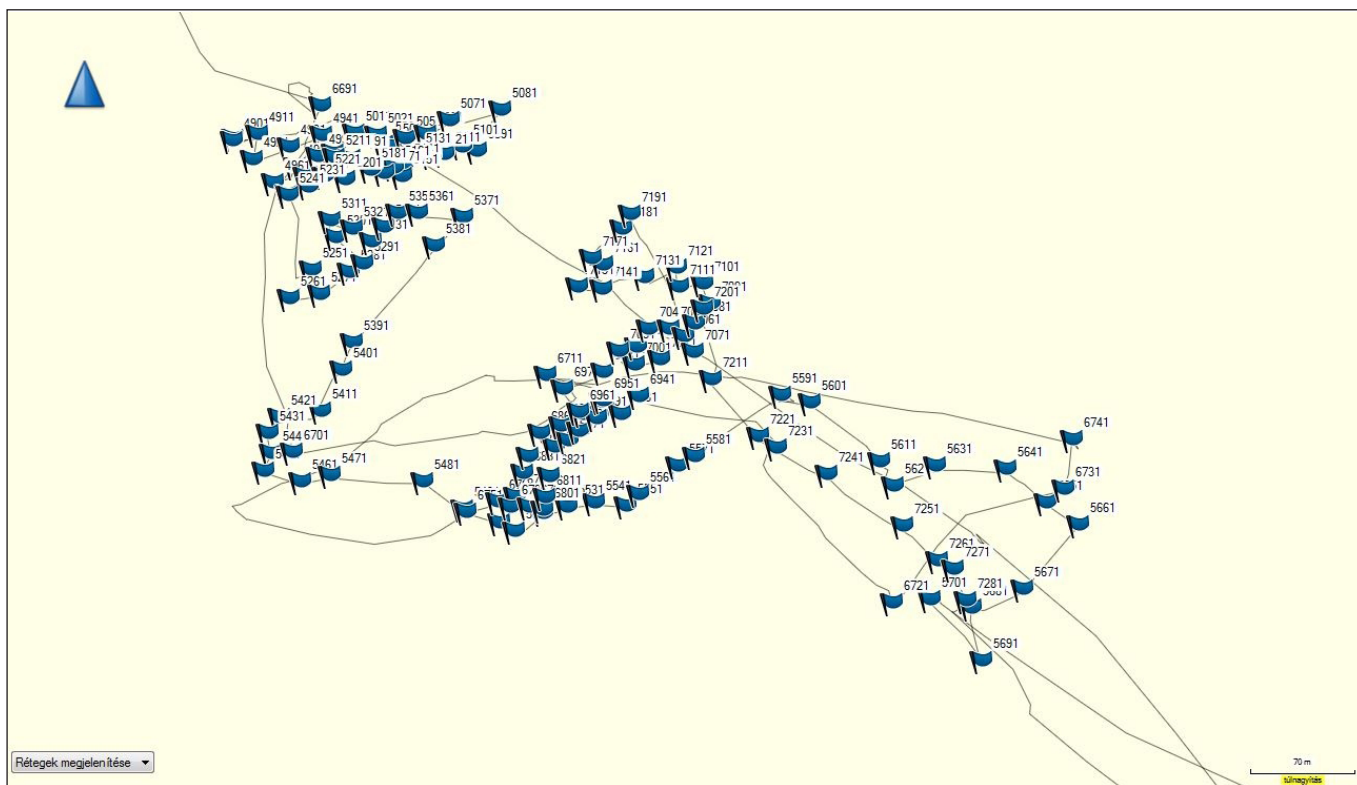
⁸ Bartha Zsolt: *A mongol tűzkultusz*. Napkút Kiadó, Budapest 2016.

7. kép. Felszíni leletanyag megtekintése

A légi fényképezés mellett terepbejárást is végeztünk. Ezek vagy az erődítmények belső szerkezetére koncentráltak, vagy az erődített városok környezetében megfigyelhető felszíni jelenségeket érintették (7. kép). Megfigyeltük az erődített települések belső szerkezetét abból a szempontból, hogy elkülöníthető-e belső zónák a fallal erődített részen belül, illetve ezekben a felszíni jelenségek mutatnak-e speciális vonásokat (forma, szerkezet, kiterjedés, építőanyag stb.). Emellett az erődített települések között felszíni kerámiakoncentrációkat mértünk be Garmin GPS segítségével. Egyes pontok mellett a bejárt

útvonalakat is rögzítettük, ami a lelőhelyek térképezésében van segítségünkre. A gyűjtött adatokat térinformatikai rendszer segítségével dolgozzuk fel (8. kép).

8. kép. GPS nyomvonal rögzítése

2. LELŐHELYEK

Khar Bukh Balgas környezetében több kitan kori (10–12. századnak meghatározott) erődített település is ismert. Ocir et al. 2015. kutatásait alapul véve ezeket a lelőhelyeket előzetesen Google Earth úrfelvételek segítségével azonosítottuk, valamint további, feltételezhetően azonos korú jelenséget jelöltünk be.⁹ Ezek közül terepmunkánk során a következő lelőhelyeket vizsgáltuk meg:

⁹ А. Очир, Л. Эрдэнэболд, А. Энхтур: Исследования Киданьских городов, городищ и других сооружений в Монголии (Research of Kitan's towns, fortresses and other constructions in Mongolia. In: *Multidisciplinary Studies in Archaeology Vol. 2. Fortified towns and settlement sites*. Vladivostok: Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Peoples of the Far East. FEBRAS, 2015, 84–95.

2.1. Kitan kori lelőhelyek

2.1.1. Tsagaan uzuriin kherem

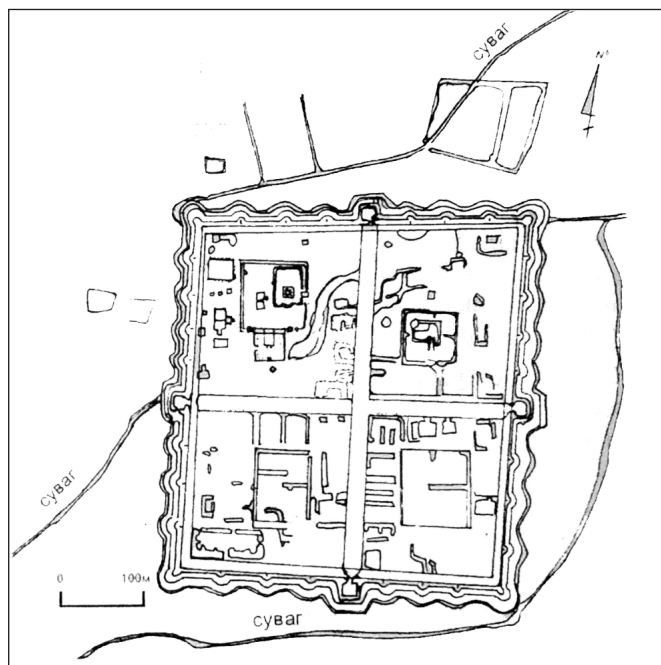
Khar Bukh Balgastól déli irányban légvonalban kb. 30 km-re két, egymástól alig 1 km-re elhelyezkedő ún. *kherem*, vagyis négyszögletes alakú, földsáncsal körülzárt terület volt megfigyelhető, amelyek alkalmasak voltak légi felvételezésre. Az északabbra lévő *kherem* (Tsagaan uzuriin kherem 1.) már korábban is ismert volt, 210 x 220 m nagyságú kerítőfalai kis magasságban maradtak meg, sarkain és oldalfalain kiugró tornyok nem látszóttak. Belső területén terepbejárásunk során számottevő jelenséget nem figyeltünk meg. Ettől kb. 1 km-re délre helyezkedik el a korábban még nem azonosított Tsagaan uzuriin kherem 2. lelőhely. Ez az alacsonyán megmaradt kerítőfalakkal zárt terület rombuszos alakú, oldalai 114 x 116 m nagyságúak. Sarkain tornyok nyomát nem láttuk, belső területén felismerhető jelenségeket nem azonosítottunk. A két *kherem* közötti területen ugyanakkor több helyen kerámiakoncentrációt is megfigyeltünk. A megfigyelt felszíni leletanyag és jelenségek alapján a projekt további szakaszában ennek a területnek a részletesebb terepbejárását is szükségesnek tartjuk. Repülést és terepbejárást végeztünk a közelben még egy területen, ahol a műholdas fotók alapján előzetesen egy gátrendszert feltételeztünk. Megfigyeléseink alapján azonban úgy tűnik, hogy itt nem gátrendszerről, hanem inkább egy árokrendszerről beszélhetünk. Mindössze három jellegtelen kerámiatöredéket találtunk itt, ezeket L. Erdenebold szintén kitan korinak határozta meg.

2.1.2. Chin tolgói melletti külső település

Khar Bukh Balgastól keletre, 26 km-re helyezkedik el Chin tolgói kitan települése, melyet a kutatás a terület központjának, és a Liao birodalom egyik északi fővárosának tart. Az erődített település belső területén több ásatás is folyt,¹⁰ az erőd környezetében azonban eddig még nem voltak régészeti kutatások. Terepmunkánk alkalmával rövid terepbejárást végeztünk a település nyugati falán kívül, ahol L. Erdenebold azonosított egy korábbi vízfolyást, melynek leszakadó oldalfalában, valamint ennek közelében nagyszámú kitan kori kerámia jelentkezik. Ez a megfigyelés tájregészeti szempontból igen lényeges, mert korábban Chin tolgói közvetlen környezetében egykorú régészeti jelenségeket nem sikerült megfigyelni. Ez a lelőhely ugyanakkor alátámasztja azt a feltételezést, hogy az erődített települések mellett számolhatunk kisebb településnyomokkal is.

2.1.3. Ulaan kherem 1–2.

2017. évi terepmunkánk alkalmával már repülést végeztünk a Khar bukha Balgastól 50 km-re keletre fekvő, szintén 10–12. századi kitan korunk meghatározott Ulaan kherem területén, melyet most részletesen bejártunk, objektumait felmértük. Ez a 470 x 530 m nagyságú erődített település igen jó minőségben őrződött meg, az egykori épületek maradványai az út szintjéhez mérve 1-1,5 m magasságban láthatók. Az erőd három kapubejáróval rendelkezett, belső területét két út osztotta három részre. A három kaputorony között délre az egyes falszakaszokat két-két torony, valamint saroktorony védte. Az erőd alakja észak felé elnyújtott, itt a kaputoronyok és a saroktoronyok között három-három oldaltorony helyezkedik el. Hátsó, északi oldalán kapunyílást nem nyitottak, ezt az oldalt öt oldaltorony védte. Ezzel összhangban

9. kép. Khar Bukh Balgas erődített városa a kora újkori építményekkel egy korábbi felmérésen (Ocir A., Enhtor A., Erdenebold Lh.: *Xar bux balgas ba tuul goliin sab daxi xjataniü ueiin xot, suuringuud*. [Khar bukha balgas and the Khitan-period settlements at the Tuul river]. Ulaanbaatar, 2015. nyomán.)

¹⁰ Kradin, N. N. (ed.): *Kidan'skij gorod Chintolgoj-balgas*. Rossijskaya Akademiya Nauk, Moskva 2011.

a körülzárt terület belsejében az észak–déli sugárút sem fut ki a hátsó kerítőfalig, ott az épületek a teljes területet elfoglalják (9. kép).

A Google Earth úrfelvételein jól megfigyelhető, hogy az erődöt délről és keletről keretező folyó mentén további kerített területek találhatóak (lásd 3. kép). Ezek közül ebben az évben egyet repültünk le, mely 350 x 400 m nagyságú, közepén egy dombszerű kiemelkedéssel. Ulaan kherem és a repült kherem között egy további kisebb, mesterségesnek tűnő dombot is fotóztunk, helyét GPS segítségével rögzítettük. Itt kitan tetőcserép-töredékeket találtunk, ezért ezt az erőddel egykorúnak tartjuk.

2.1.4. *Khermen denj és Tsagaan denj*

A terepmunka során foglalkoztunk a terület egyik legösszetettebb kitan korinak meghatározott lelőhelyével, Khermen denj-el és a vele szemben fekvő Tsagaan denj lelőhellyel is. A terepbejárás alapján ez az utóbbi objektum minden tekintetben eltér a kitan erődített városoktól. Mérete 200 x 165 m, ÉK–DNY-i tájolású, bejárata a déli oldalán nyílik. Belső területén jelentős magasságú kiemelkedések láthatók, kerítőfalain további tornyoknak nincs nyoma. Annak ellenére, hogy rendelkezünk repülési tervvel erre a lelőhelyre is, az erős szél és egy közeledő homokvihar miatt a repülést nem tudtuk elvégezni. A lelőhely környezetében az úrfelvételeken itt is földművelésbe vont területek látszanak. Ezeket az időjárás miatt már nem tudtuk megvizsgálni, azt a következő terepmunka idejére halasztottuk.

A kitan kori lelőhelyekkel kapcsolatban terepbejárásaink is bizonyították, hogy ugyanezen korszakból számos, feltehetően eltérő funkciójú jelenséggel számolhatunk. Ezek közül a leglátványosabbak a feltehetően erődített településként funkcionáló lelőhelyek (mint Khar Bukh Balgas, Chin tolgoi, Khermen denj és Ulaan Kherem), melyek belső szerkezete a légifotók alapján részletesen vizsgálható, az épületek és az utak jól felismerhetők. Ezek mellett számolhatunk kisebb, szabályosabb téglalap alakú objektumokkal (mint Tsagaan denj), melyeket a korábbi kutatás temetkezésként határozott meg, ugyanakkor belsejükben kutatás még nem folyt. Ezzel párhuzamosan felfedezhetők olyan sánccal körülzárt területek is, melyek szabályos vagy közel szabályos négyzet alakúak, belsejükben azonban további jelenségek szabad szemmel nem láthatók. Ezeknél felmerülhet, hogy az állatállomány összetartására szolgáltak vagy ideiglenes szállások megerősítéseként funkcionáltak. Terepbejárásunk további eredménye, hogy a kerített területek között is sikerült kitan kori kerámiát felfedeznünk, ami arra utalhat, hogy az erődített települések között is lehettek ideiglenes vagy állandóbb szálláshelyek. Ez mindenképpen felveti a további kutatás lehetőségét, mivel történeti források szerint a területen élő kitan előkelők nem az erődített települések területén éltek, hanem éppen azok körül nomadizáltak, ám ezeknek a szállásoknak a nyomát a korábbi kutatás még nem azonosította.

2.2. További lelőhelyek

Mivel a projekt keretében célzott terepbejárásokat végeztünk, amelyek a kitan emlékekre koncentráltak, nem kutattuk a tágabb környezetben található más korú objektumokat. Ugyanakkor az egyes lelőhelyek megközelítésekor, illetve az erődített városok környezetében végzett tájrégészeti vizsgálatok során terepbejárásokkal alkalmunk nyílt a 10–12. századi kitan lelőhelyek mellett más korú objektumok vizsgálatára is.

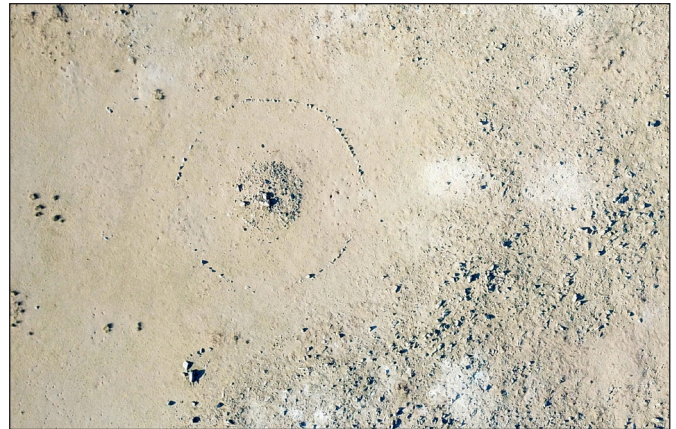
2.2.1. *Kerekszíros temető – Bronzkori lelőhely*

A Khar buk folyócska északi oldalán egy korábban nem ismert, nagy kiterjedésű, feltehetően bronzkori, ún. kerekszíros típusú temető helyezkedik el. Ezek a temetkezések nagy, akár 20 m átmérőjű kerek kőpakolásos sírok, melyeket körben vagy szabályos négyszög alakban egy további kősor vesz körül. Nevük eredetileg a *khiris-üür* kifejezésből származik, mert a korábbi hagyomány ezeket a Kr. u. 9. században a területen élt kirgizek emlékeinek tartotta. A más lelőhelyeken folytatott ásásokkal azonban sikerült bizonyítani, hogy a kerekszíros temetők kultúrája a Kr. e. 2. évezred – 1. évezred 1. felére keltezhető. Nemcsak a kutatási területünk közelében, de a mongol Altaj területén számos helyen ismertek hasonló temetők.¹¹ A csapatunk által felfedezett temetőrészlet teljes kiterjedését a lelőhely nagy mérete miatt a mostani terepbejárásunk során nem

¹¹ Turbat Ts., Khirisüür. In: Eregzen G. (ed.) *Ancient Funeral Monuments in Mongolia*. Vol. III. Ulaanbaatar, 2017, 88–111.

tudtuk megállapítani, ugyanakkor sikerült légi felvételeket készítenünk, s ennek alapján számos különböző típust is megkülönböztetnünk.

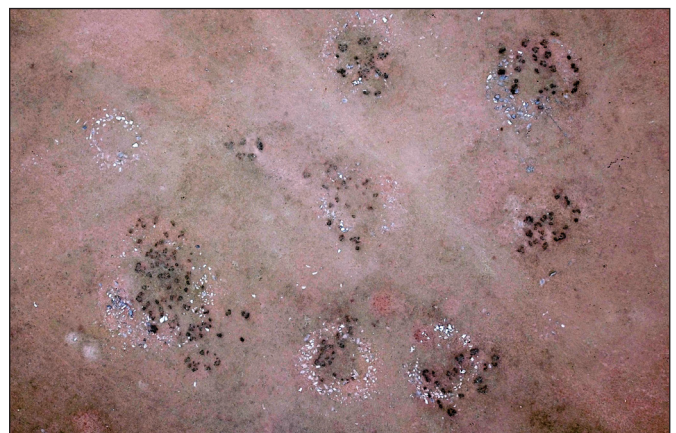
Érdekesség, hogy Khar Bukh Balgastól ÉNy-ra a folyócska északi oldalán már ismertek voltak kerekszüros temetkezések, melyek helyzetét Garmin GPS-szel ugyancsak rögzítettük helyszíni terepszemlénk során, ugyanakkor ennek a temetőnek a kiterjedését sem tudtuk egyértelműen meghatározni. Ehhez részletes terepbejárásra és további légi felvételezésre lenne szükség. További vizsgálatot igényel annak eldöntése is, hogy ez a két temető rész összefügg-e, egykorú-e, vagy két egymástól független temetőről van szó (10. kép).

10. kép. Bronzkori kerekszüros temetkezés a levegőből

2.2.2. Hun kori lelőhely – Zurkhiin uzuurt

Khar Bukh Balgastól déli irányban 26 km-re L. Erdenebold azonosított egy hun kori kerekszüros temetőt, ahol két sírban már korábban kutatásokat is végzett. A részletes temetőterkép elkészítése érdekében a temető teljes kiterjedését légi fotóztuk, valamint az egyes sírokon Garmin GPS-szel pontokat vettünk fel (11. kép). A sírok harmadát sikerült felszíni részletfotóval is dokumentálnunk (12. kép). Felmérésünk eredménye egy részletes temetőterkép lesz, melynek segítségével nemcsak a sírok pontos számát és kiterjedését, de formai változatosságukat is meghatározhatjuk, s így a temető elemzését is el lehet végezni. Mára több mint 300, ehhez a temetőhöz hasonló lelőhely ismert Mongólia területéről. Ezek a lelőhelyeken a sírok felszíni kőborításának átmérője 3-5 m és 20 m között változik, a sírok általában 2-3 m mélyek. Az elhunytat fakoporsóban vagy közvetlenül a földre helyezték a sírba. Néhol kőborítás is keretezi a fából készült sírszerkezetet. A sírok mellékleteként gyakran íjak, kések, kerámiák kerülnek elő.¹²

11. kép. Hunkori kőpakolásos temető (légi felvétel)

2.2.3. Tsogt tajj erődje (Tsogt taijin Tsagaan Baishin) és Khar Bukh Balgas

Kutatásaink során foglalkozunk a Khar Bukh Balgas romjain a 17. század elején emelt kolostorral is. Megfigyeléseket tettünk az erődített város belsejébe beépített kora újkori kolostorépítmények építőanyagáról és falazástechnikájáról, valamint a védőfalon kívüli sztúpa építészeti megoldásairól. Ez a kolostor

12. kép. Hunkori kőpakolásos temető sírjai a felszínről, terepbejárással és GPS felméréssel dokumentálva

¹² Eregzen G.: Small tombs of the Xiongnu period. In: Eregzen G. (ed.) *Ancient Funeral Monuments in Mongolia*. Vol. III. Ulaanbaatar, 2017, 166–181.

egykorúnak tartható az innen légvonalban 27 km-re található Tsogt taiji 17. század elején épített erődített építményével. Jelenleg ezekkel a romokkal egy, a 17. századi városok feldolgozását célzó projekt foglalkozik. Az utóbbi, Fehér Palotának nevezett épület teljes területe 120 x 208 m, a kőből és téglából emelt építményt kínai stílusú tetőcserepek fedték. Korábban 1933–1934 között folyt itt kutatás D. D. Bukinich vezetésével.¹³ A palota mellett egy kőoszlop emelkedik, melynek szövege szerint 1601–1617 között hat kolostorépületet emeltek a területen. Az itteni terepmunkánk elsősorban a lelőhely tájregészeti értelmezésére koncentrált a helyválasztás, a vízrajzi viszonyok és a különböző korú tájelemek meghatározásával. Emellett az UAV repülés lehetővé teszi az építmény pontosabb elemzését, alaprajzi rekonstrukcióját. Terveink szerint erről a Mongóliában különlegesnek mondható építményről és történeti összefüggéseiről egy rövidebb ismeretterjesztő cikket még az idén megjelentetünk a *Várak, kastélyok, templomok* című folyóiratban. Az épület részletes kutatásával és értelmezésével a Khi-Land projektet is támogató mongol kollégák foglalkoznak, például Sampildondov Chuluun, a Mongol Tudományos Akadémia Történeti és Régészeti Intézetének igazgatója, aki a kora újkori városkutatás programot irányítja (13. kép).

13. kép. Tsogt taij vára

2.3. Dashinchilen település mai struktúrája

A Khi-Land projekt 2018. évi terepmunkái során megkezdtük Dashinchilen település kutatási célú térképezését is. Ennek a projektlelemnek az a célja, hogy megfigyelhessük a modern nomád kultúrában kialakuló városias település térszerkezetét, a letelepedés folyamatát. Ezért az UAV repülések mellett helyszíni terepmegfigyeléseket is végeztünk a városban, hogy annak szerkezetét is megvizsgálhassuk, településtörténeti és morfológiai kutatást végezhesünk. A járást 1934-ben alapították. Az 1930-as években az ország korábbi közigazgatási struktúráját átalakították, a jellemzően korábbi előkelők irányítása alatt álló *bagokat* és *otogokat* átszervezték. Dashinchilen területe 1924-ig a mongol buddhista egyházfő (a 8. *bogd gegeen* 1870–1924) közvetlen fennhatósága alá tartozott. A Dashinchilen járás négy kerületre oszlik, teljes területe 231 896 hektár, ma 3037 lakosa van. A terület jelentős része az Orkhon- és Tola-folyó fennsíkjához hasonló, kis hegyekkel körülvett terület, tengerszint feletti magassága 948 és 1601 méter között változik. A területen több mint 220 000 darabot számláló állatállományt tartanak, az ötféle jószág (*tavaan khoshuu mal*, „az öt fő állat”: ló, kecske, birka, teve, szarvasmarha) mindegyike megtalálható itt. Az állattenyésztés mellett 1250 hektáron folyik a nomád viszonyokhoz képest jelentős földművelés. A legfontosabb termények a gabona, a burgonya és a zöldségfélék. A 17. században, a második mongol buddhista megtérés idején a régészeti lele-

¹³ Bukinich D. D.: Obshij otchet po arheologicheskim rabotam za 1933–1934. gg. (Archív anyag)

tek tanúsága szerint több buddhista kolostor is létezett Dashinchilen szűkebb környezetében, ma azonban a *szum* (járás) teljes területén mindössze egy működő kolostor található.

A későbbiekben hasznosnak tartjuk a település mai szerkezetét is megvizsgálni, mint a mai városiasodás egyik megjelenítési formáját. Jelenleg úgy tűnik, hogy hasonló méretű telkek találhatóak a településen. A házak többféle építőanyagból készülhetnek, ugyanakkor minden ház mellett megtalálható az udvarokon belül egy vagy több jurta. A telkek kiosztása nem tűnik eleve elrendezettnek vagy szabályosan kijelöltnek (14. kép). A település központi magját téglapületek adják, melyek a főtér közelében helyezkednek el és hivatali és kulturális intézményeknek, pénzintézeteknek, valamint kisebb boltoknak adnak helyet. Ezek a központilag irányított járási székhely fejlesztés eredményei, ugyanakkor érdekes kérdés, hogy a település egyéb részein milyen elvek alapján jönnek létre az újabb települési egységek.

14. kép. Dashinchilen látképe

3. ETNOLÓGIAI VIZSGÁLATOK – ÖRÖKSÉGVÉDELEM

Az előzetes tervek alapján végzett tájregészeti vizsgálataink mellett lehetőségünk volt olyan adatokat is gyűjteni, fotókat készíteni, melyek etnológiai irányú kutatásainkat is segítik. Ezek a vizsgálatok ugyanakkor közvetlen kapcsolatban vannak a régészeti örökség védelmével összefüggő problémákkal. A terület közelében élő egyik pásztorcsalád feje örökségvédelmi feladatokat is ellát, állami alkalmazásban védi a területet az esetleges illegális régészeti tevékenységtől. Mongóliában az elmúlt évtizedben egyre nagyobb figyelmet fordítanak a kulturális örökség megőrzésére, illetve örökségvédelemre.¹⁴ Korábban jellemzően külföldi támogatásokat vettek igénybe jelentősebb mongol műemlékek felújításához, mint pl. az Amarbayasgalant kolostor (Selenge *aimag*/megye, Baruun büren *szum*/járás) felújítása az 1990-es évek második felétől, vagy az első mongol buddhista főláma, Öndör Gegén Dzabanadzár (Öndör Gegeen Zanabazar 1635–1723) számára alapított Tövkhön kolostor (Övörkhangai és Arkhangai *aimag* határán) 2000-es évek elején német segítséggel történt rekonstrukciója. A legutóbbi években megfigyelhető, hogy a helyi örökségvédelmi feladatokat a területen nomadizáló pásztorcsaládokra bízják. Ezt a tevékenységet a Mongol Örökségvédelmi Központ (Soyoliin Öviin Töv) fogja össze és koordinálja. Bulgan *aimag* Dashinchilen *szum*-ja Mongólia régészeti emlékekben leggazdagabb területei közé tartozik, ezért az itteni terület védelme kiemelten fontos

¹⁴ A régészeti örökségvédelem helyzetéről: <http://montsame.mn/en/read/14657> (utolsó megtekintés: 2018. augusztus 2.). Nemzetközi projekt a régészeti örökség védelmére: https://www.academia.edu/3006617/The_Oyu_Tolgoi_Cultural_Heritage_Program (utolsó megtekintés: 2018. augusztus 6.)

15. kép. Ovoo Chin tolgoi közelében

16. kép. Sziklaképződmény különböző korszakból származó bevéselt ábrákkal és feliratokkal, hozzáépített modern téli szállás épületeivel

nemcsak a régészeti lelőhelyek tekintetében, de például a Chin tolgoi ovoo (áldozóhely) tekintetében is (15. kép). Az oovokhoz a mongol hagyományban számos hiedelem, szokás tartozik.¹⁵ A Chin tolgoi kitan település mellett álló domb tetején található áldozóhelyet a helyiek Tsogt taiji ovojának is nevezik, miközben számon tartják a terület 9–10. századi központjaként ismert kitan kori várost is.¹⁶ Az áldozóhelyet az utóbbi években láthatóan „felújították”, rendszeresen tartanak itt áldozatokat, tartják a nemzetségi oovokra jellemző alapvető hagyományokat, pl. azt, hogy nők nem mehetnek fel ezekre. A terület védelmére a helyi pásztorokból kisebb őrség is szerveződött. Egész terepmunkánkra jellemző volt, hogy a helyi pásztorok folyamatosan nyomon követték tevékenységünket, a terepen való mozgásunkról mobiltelefonnal tájékoztatták egymást, és megfigyeléseiket a helyi rendőrség vezetőjének is továbbították. Érezhető volt a civil kontroll a régészeti leletekben rendkívül gazdag területen mozgó kutatók felett. Ugyanakkor a helyi lakosság örökségvédelmi emlékekkel kapcsolatos viszonyában is kettősség érezhető. Így például a helyi lakosok régészeti emlékek területén is felállítják szállásaikat (16. kép).

AJÁNLOTT IRODALOM

BIRTALAN ÁGNES (szerk.)

Őseink nyomán Belső-Ázsiában I. Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996.

BIRTALAN ÁGNES (szerk.)

Őseink nyomán Belső-Ázsiában II. Hitvilág és nyelvészet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998.

BIRTALAN ÁGNES (szerk.)

Őseink nyomán Belső-Ázsiában III. Helyszellemek kultusza Mongóliában. Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004.

BIRTALAN ÁGNES – KELÉNYI BÉLA – SZILÁGYI ZSOLT (szerk.)

Őseink nyomán Belső-Ázsiában IV. Védelmeszítő istenségek és démonok Mongóliában és Tibetben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996.

¹⁵ Sühbaatar, O.: A mongóliai áldozóhelyek gazdaszellemeiről. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában III. Helyszellemek kultusza Mongóliában.* Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004, 255–260.; Birtalan Ágnes: Obó hagyományok a mai Mongóliában. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában I. Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996, 4–19.

¹⁶ Chuluun, S. (ed.): *Mongolchuud XVII-XX zuunii ekhen üye.* Monsudar, Ulaanbaatar 2014, 163–166.

Lkhagvasuren Erdenebold et al • Tájregészeti kutatások mongóliai nomád városok környezetében

CSIKY GERGELY – ERDENE BOLD L. – HARMATH ANDRÁS – JAMBAJANTSAN D. AMINA – SZILÁGYI ZSOLT – TOLNAI KATALIN

KHI-LAND PROJEKT. Régészeti program és kutatás a mongóliai Khar bukh balgas területén. *Magyar Régészet Online* 2017. nyár. http://files.archaeolingua.hu/2017NY/csiky-tolnai_h17ny.pdf

KRADIN, N. N. (ed.)

Kidan'skij gorod Chintolgoj-balgas. Rossijskaya Akademiya Nauk, Moskva 2011.

LIGETI LAJOS

A kitáj nép és nyelv. *Magyar Nyelv* 23 (1927), 293–310.

SZILÁGYI ZSOLT

Kitajok császári trónon. *Konfuciusz Krónika*.

<http://www.konfuciuszintezet.hu/index.php?menu=muveltseg&almenu=3&cikk%20szam=23>.